

վիսացանի, զիսոյն բարբառովն օրինաւոր կերպով, իսկ զիսո ընդունեցաւ օրինաւոր բայերուն մօտով (պատմ., կատ. աղօթք) օրինակին հետեւելով նոր կատար զիսոյն, որով նորին պատճառակաւոր զիսոյնցանիս:

Սկզբնական բայն էր սերնն զիսո, կատ. *շիլի, պատմ. զիսոյնցանի, իսկ կատարի զիսոյնցանի իրեն բառերով իր նորագոյն վերաբերականն ձեռն կատարելու է: Բայը զիսո «լատ. *sentire*», ի նշանակութիւնն ունի, որ բառը առաջ գտնւի. *sentire* «գնացք», *gastimā* «ճամբայի ընկեր» հիւրեր. *seti* «ճամբայ», (արմ. *sent*)-ով համեմատուած էր, երբ հոտ ալ «երթալ»-էն «գգալ»-ի կը հասնէինք, բայց հիմալ լատ. *sentire* գ. *Sinn*, *sinnen*-ի հետ կը համեմատուի, չմտ. † *Schade* Altd. Wb., երբ. աղ. 765, Kluge Wb. վերջեր. աղ. էլ 365, IF. 2, 316, հակառակ է նոյն Walde Lat. etym. Wb. 563.

3. Հայ. նիւն «Քրիստոսի հակառակորդը» դեւ:

Բառը նիւն (սեւ. նիւն, բացառ. ի նիւն, գործիակ. նիւն, յայն. աղ. նիւն) Քրիստոսի հակառակորդը, գեւ. իւ. համ. Թով. 2, 18 եւ 22. 4, 3. 2. համ. Թով. 7, Եւսեբիոս եկղ. պատմ. էլ 405 եւայլն, յայտնի, ոչ չինուած կամ բարբառած բառ մ'ըլլալով՝ իրեն նշանակութեան համեմատ փոխ առնուած բառին ապարտութիւնը կ'ընէ Քրիստոսական ժողովուրդի մը լեզուին: Հայերը հին աստուծոյ բառեր ասոր. եւ յուն. լէն. առ. AGr. էլ 320 եւ 323) փոխ առնուած ըլլալով, մտ է նիւն-ի մէջն ալ ասոր. կամ յուն. փոխ առն. բառ մը կարծել:

Եւ որովհետեւ աղբէն յայտնութիւնը Թով. 13, 18 կայր Ներոն, իր Քրիստոսի հակառակորդը կը նկատուի եւ որովհետեւ հռոմէական տէրութեան Քրիստոսեայք հայածանքի պատճառաւ, զՆերոն իր Քրիստոսի անձնական հակառակորդը նկատել տալուած էին, որուն վրայ զոյգ կար: որ մեռած չէ եւ որ ժը պիտի վերադառնայ, զիսոհասանքիւն էր, թէ Ներոնի անունը Քրիստոսեական մէջ «Քրիստոսի հակառակորդը», նշանակութիւնը ընդունած ըլլայ, ինչպէս *Caesar* անունը կայսր (Kaiser) նշանակութիւնը ստացած է:

Եւ այսպէս ալ պատահեցաւ, որովհետեւ ասորիկոյն չիպ, որ հայ. նիւն Ներոն կայսրն անուան հետ իրեն յուն. *Néron* ձեւին մէջ կ'ու. նոյն է. Ասոր վրայ մտածած են նաեւ Միտիմարեաններն ալ (տ. չ. Բ. 2, 418 ք. ա.), առանց այս մտածութիւնը որ եւ իցէ կերպով շեշտելու կամ հիմնելու:

Եթէ փորձարար հին հայ. ձայնական օրէնքներ *Néron*-ի վրայ պատճառեցնենք, պէտք է,

1 [Լատ. Թարգմանչի զիսո, ինքով բարբառած ձեւէն է քսոյն-թատ. առ. Թով. շով. **proxi* նախադասութեան իւրեան յուն. Pedersen KZ 39: Ան առանց չարտաւ. գ. *hinter kommen* ի նշանակութիւնն ունի, բառի բ. յիշարդ գտնւի: այսինքն «պիտիւ. անտեւել» կամ մէկ բառով «չգալ» Գ. Բ. 1:]

որ 1. ամենահնագոյն բառակերպը գործածուին օրէնքի համեմատ (AGr. 410, Chronologie der arm. Vokalgeseetze [v. Patrubany, Spr. Abh. 2. հատ. Ի մէջ էլ 131 եւ 62] ձայնաւորը վերջին վանիկի ինքն ըլլայ, սերնն *Néron*-էն ներք, 2. օրէնքի համեմատ, որ բ, թէ ձ անմիջապէս ձ կը հետեւի, ք կը դառնայ (Arm. Studien էլ 74: AGr. էլ 409, Meillet Esquisse, էլ 22) պէտք է, որ այս ներք *նիւն ձեւով Յրեան գոյ՝ իրեն հորիմերու մէջ բառերուն, ինչպէս բնու (սեւ. բնու) գործիակ. բեռամբ) գտնւի (սեւ. բնու), սեւ (սեւ. սեւ), վերաբերութեան հետեւելով: Մինչեւ հիմալ ամենը ամենալաւ կարգի մէջ կ'ըլլար, եթէ միայն ընտանայնաւորներու. ժամանակագրութիւնը աղբէլ չըլլար:

Որովհետեւ օրէնքը, որուն համեմատ ձայնաւորը վերջին վանիկի կ'ըլլայ, աղբէն նիւն, ժամանակը գործուն էր, իսկ Քրիստոսեականն Յւ ներքիստոսեականն պարթեականն ժամանակը՝ աղբէն վաղուք ոչ (AGr. 330), այնպէս, որ այս ժամանակը փոխառն. յուն. *Néron* հայ. Ի մէջ **neron* կամ **ner* (AGr. 331 եւ հետեւ) ձեւով կ'երեւար: Որովհետեւ թէ օրէնքը որուն համեմատ նախադասական կ'ըլլայ (**dhukt*) **dustir* դասարգ, (**mtos* =) **marid* մարգ (յուն. *glenos* =) *katino* իւրն **skeswā* սկեսուր եւայլն (AGr. 410) եղաւ, ու ժամանակները նորէն գործուն եղած ըլլայ, իւրն-էն **իւն* յիւն-էն **իւն* զայր (ծաւրօ) **dalaro*-էն **դալ* ձեւեր կ'ընդունէինք եւ փոխ առն. բառեր ալ, ինչպէս լատ. *lampan* (AGr. 10, Anz 41 Լատ. դարձ. դարձ. =) **palak*, հայեր. *patikara*) **դալ*, սեւ-էն (= ասոր. *safsēr-ā*, մկարս. *safsār* F. W. K. Müller-ի մտ. Handschriften aus Turfan էլ 63) **սալ*, սեւ-էն (=) **sāmān* (*sāhman*-էն) **սահ* ձեւեր կ'ընդունէին:

Սակաւ այս պատահած չէ եւ պէ՛տք, ասոր եւ յուն. լեզուէն փոխ առն. բառեր իրեն վերջին վանիկերու ձայնաւորները ընդհանրապէս (AGr. 287, 330, 331) կը պահեն հայ. Ի մէջն ալ եւ կը ցուցնեն, որ այն բառին վերջը պատկանող օրէնքը միայն մէկ անգամ այսինքն պարթեականն ժամանակէն առաջ գործուն էր իսկ պարթեականն ժամանակը եւ այս ժամանակէն յետոյ ոչ:

Ուրեմն յուն. *Néron* պէտք է, որ հայ. **նիւն* կամ **իւն* եղած ըլլայ: Այս հետեւութիւնն ընդհանրապէս ծիշք ըլլալով ալ, կ'սի այնու ամենայնիւ. քանի մը բառեր, որոնք օրէնքի դէմ միայն Պարթեական կամ նախաքրիստոսեական

1 Քրիստոսեականները երբ. գարուն մտաւ Հայաստան:

2 Չմտ. Սողոմոն (Միւ. 189) հիւրեր. դար:

3 Meillet Esquisse էլ 33 Կիւնթարգի, որ հայ. հայ գոտար (նշանակէ ասոր, Իւն) գրուած բառեր գոտարը (ասոր. Իւն) հնչուած էին: Այս օրէնքի փոփոխութիւն չի կերպ թէ ընդհանրապէս ենթադրենք, որ հայ. Ի մէջ ձայնաւորի ինքն յայտն էին եկած ձայնաւորական է, չի, չի ընդհանրապէս ք, լ, լ, (Լ, Լ, Լ) եղած են IF 12, Anz. 54: Ան առանց **dustir*-էն, *dustir* եւ անիւ *dustir* = *dustir* եղաւ:

(ինչպէս օգտել, առաջինը եւայլն-ի մէջ), այլ ինչ ետեւ ալ է եղաւ: Տամնատառութիւնը հայ, ուղ (սարմ) — հրեբեր. *uile *olynos-էն* (AGR. 481) յառաջ բերելով, որ շատ ճիշտ օրինակ մըն է: Իսկ այս օրինակէն հետեւցնելով նոսեւ, որ հնդեբ. *ly-էն* ընդհանրապէս հայ-ի մէջ ղէ եղաւ, ստիպուած է նա հնդեբ. **alynos-էն* հայ. **ուլ* ձեւ մը հետեւցնել եւ հայ. *ուլ*ը հնդեբ. *alynos* — յուն. **állōs*, լատ. *alius* եւայլն-էն մի եւ նոյն ժամանակ զատել եւ նորա մէջ հնդեբ. **aílos* մը, զոր ինքը նոսեւ կրպար. *allos* եւ լատ. *ille*-ի մէջ կը գտնուի, տեսնել: Իսկ եւ իմ Arm. Gr. էլ 481 հայ. *ուլ* — յուն. *állōs* եւայլն **alynos-էն* Տամնատառութեան մօտ Թուացած եմ եւ բնաւ նորա համար Fr. Müller եւ Meillet-էն բնդանած Տամնատառութիւնը ուղ — հրեբեր *uile olynos*-էն եթէ առանց հարցական նշանի ալ, բայց այնու ամենայնիւ ոչ առանց կասկածի յիշած եմ: Բայց հիմայ նորա վրայ արդէն կասկածներ չունիմ, Osthoff-ի Etym. Parerga I, 289 համաձայն բարձր, որ, չեղանշելով Meillet-ի կարծիքը, որ հնդեբ. **aílos* — հայ. *ուլ* բառ, կը կարծէ, որ հնդեբ. *ly* — *li* հայ-ի մէջ որոշ (գիւս. անպարզ) հանգամանքներու մէջ մասամբ էլ, մասամբ ղէ եղաւ: Հիմայ զարմուծութեան հնդեբ. *ly*, *ry* (*li*, *ri*)-էն հայ. *վ*, *ր*, ուղ, օտերէ, առաջինը (հիմա. Բրէն-ը, Եղեւ-ը Osthoff. իշխ. ա. 290) օրինակներով ապահովեալ է, իսկ եթէ այլ-ը ի նկատի չառնենք, եւ անապահով Բ-յալ AGR. 431 եւ Գ-յալ AGR. 500-ի վրայ ալ չմտնենք, կ'ընենք թէ ապահով օրինակներ *ly* (*li*)-էն իւր վրայ չունինք: Բայց միայն այնպէս կ'երեւայ, որովհետեւ երկու ապահով օրինակներ կան այսինքն Բ-յալ եւ Կ-յալ:

Գ. Գ. թ իւղ, Գ-Լ բառի հետ ՄԹ. 3, 15, 8, 22, 33, 30 եւայլն, առանց տարակուսի ինչ-ո՞ (կառ. 1. իւղ, հրամ. Թիւ) ՄԹ. 6, 12, 14, 15, 9, 6, 18, 32, 27, 47. ՄԳ. 1, 31, 11, 16 եւայլն-ի կը պատկանի, որուն Գ-Լ իւղ-է:

Որովհետեւ Բ-յալ հնագոյն Բ-յալ-էն է, զոր ամենահին ձեւագիրներ գիւս. ունին (IF. 12, Anz. 56), կրնայ Բ-յալ — Բ-յալ միայն նիւհ. *t'oljo-* (*t'oljo*)-էն ծագած բլլալ եւ կրնայ բաղաձայնուած նման օրինակը առ-յալ — յալ հնդեբ. **alynos* (**aílos*)-էն: Նոյնպէս նոսեւ Կ-յալ, հնագոյն Կ-յալ (Ի-արմ) Ղըւ. 8, 36 եւայլն, որմէ Կ-յալ-էն (նշողմ) նարեկ, յայտնապէս առ Կ-յալ Կ-յալ Թոր. 39, 23 եւայլն, Կ-յալ-էն Կարեկ. 1, Կ-յալ-ն նիւհ. **ni-šol-yi* վրայ ցոյց առելով:

Այսպէս կրնանք ուրեմն հայ. *ուլ*, հնագոյն *ուլ*ը հնդեբ. **alynos* (**aílos*)-էն բացատրել՝ միառորովով յուն. *állōs*, լատ. *alius* եւայլն-ի հետ: Իսկ. հնդեբ. **ai-lo-s* մը հայ-էն չպահանջու-

նուի: Որ կեղտ-էն եւ սկսեալ յուն. գաւառական ձեւերէն պահանջուի նէ (Brugmann, Dem. 114) թիւ ուրիշները հետազոտեն:

5. Հայ. *իւլ-ի* նոսեւ Գ. *jais* Գ. Schmelz.

IF. 16, 419 Գրիշմաճոր Գ. Nachtal, տեղ. անուն վրայ խօսելով, յիշած եմ, որ Brosset այս անունը իբր, *la vallée du jais*՝ Թարգմանած է, իսկ ինծի Գրիշմ-ը միայն Գ. Nacht, AGR. 435, նշանակութեան մէջ ծանօթ է: Բայց, ինչպէս հիմայ կը տեսնեմ, բառը Գ. Schmelz, նշանակութեան ալ ունեցած կամ ընդունուած է, որովհետեւ վրացերէն *gišer-i* ձեւով հայ. *իւլ-ի* *jais*, *piere noire*՝ նշանակութեամբ փոխ առնուած է, ա. Tchoubinoff, Dictionnaire Géorgien-Russe-Français 1840 էլ 127.

6. Հայ. *յալ-ի* օրինակ

Քառն ունիւք հայ-ի մէջ Ե. 1. 18 յուն. *φοινικούν*, հերթ. *šānim*) եւ Ե. Գ. ՄԹ. (= Afraates) էլ 77, որ տեղիքէն ուրիշ տեղիքը հայ. մասնագիտութեան բառը կը գործածուի: Afraates-ի մօտ անդ ձանձախարկութեամբ առար. *עצוריה* (Afraates ed. Wright 78, 1 *“coecum*, կը Թարգմանուի եւ բառը բուն հայ. չբարձր: ինչպէս Զախարիան մըն է, զոր ասորիներն ալ ըստ Jensen-ի բարեխոսական *in sahuritu* „vinum zahuricum (գիւնի կարմիր)-էն ընդունած են ա. Brockelmann, Lexicon բառ. 9: 9 ալ կ'ըսէ, ասոր-էն փոխ առն. բառ. Syriacum էլ 93: Հայ. բառը ձայնապէս ասոր-էն տարբեր է, որովհետեւ սպասուելու էր հայ. **չի-ի* կամ -ով ասոր լի տեղ (ինչպէս յիշ = ասոր. *šaišā*, յիշ = ասոր. *šifā* եւայլն-ի մէջ AGR. 287) **յալ-ի* եւ նորա տեղ հայ-ի մէջ *յալ-ի* օրինակէն, որ գէլք ունի, քան թէ բառը ասորականութեամբ շինուած բլլար, որ բնական այսպէս չէ: Այնու ամենայնիւ նմանաշունկող բառեր այնչափ մօտ են ձեւապէս ալ, որ զանոնք իրարմէ զատելու իրաւունք չունինք, այլ հայ. բառը իբր օճականէն փոխ առնուած նկատելու է: Այսպէս հայ. *իւլ-ի* Գ. 2, 7, Կ-յալ-ի տարբերութեան պատճառով ասոր. *“aššūrā* „fascia-էն Գ. 2, 7, Brockelmann, Lex. Syr. 247) զատուելու չէ, ինչպէս եւ AGR. 517 բնած եմ, այլ ասոր-էն փոխառն. բառին համարուելու առն. է:

1 Thurneysen (նամ. Ծանօթաց. 17 Մ-յ-ի 1906) կը բացատրէ կիւս. բրեւ. *oñ*, ինչպէս իրեր, *oñ* ալ *aijo*-էն փոխ առն. *yepail*, միւս. *yepail* — լատ. *spolia* (առաւ. *spolia*)-ի վրայ մասնակցով:

2 [Հմա. Զգիծան: Գ. Բ. 1] 3 Հմա. ասոր. *axazzūrā* (= **axanšūrā*) — հայ. *իւլ-ի* — (Գրիշմ-ը կամ Գրիշմ-ը) AGR. 305 եւ 286: Աղբաւանա Ի-ի վրայ Հմա. ասոր. *arbalā* հայ. *իւլ-ի* AGR. 304:

1 Էստ *ille* **ile*-էն Գրիշմ ա. Brugmann, Die Demonstrativpronomie der idg. Sprachen էլ 98:
2 Կամ ուղ **solynos*-էն, Հմա. *šios* *šiljos*-էն, լատ. *salvos* եւայլն:
3 Իբր Գ. Բ-յալ (Կեւ. Թուաց):

